

STUDIE

Finské velkoknížectví v 19. století, na rozcestí mezi Východem a Západem¹

TOMÁŠ MASAR

Ústav světových dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

The Grand Duchy of Finland in the 19th Century, at the Crossroads Between East and West

The aim of the study is to map the development of the Finnish perception of the Russians and the Russian Empire during the Russian rule of the Grand Duchy of Finland between 1809 and 1917. In the course of the Middle Ages and Early Modern Period, the territory of today's Finland became a component of the Western civilization circle and its eastern borders became the utmost boundary, beyond which according to Finns there was only barbarism and chaos. The Finnish perception of themselves as a part of the civilized West was then to a significant degree built precisely on the contrast to the barbaric East, but this concept had to be re-evaluated after 1809 when the Grand Duchy of Finland became a component of the Russian Empire. Just changing the perception of the age-old enemy and orientation to the new capital city of Saint Petersburg can be an interesting example of adaptation to the newly emerging conditions and acclimatisation to the current political reality. However, the relationship with the Czarist empire was

¹ Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg.č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

another change at the turn of the 20th century, this time for the worse. At this point, however, the Finns were a self-confident and fully developed nation that refused to accept the limitations of autonomy and russification of their country. There followed almost two decades of passive resistance and political struggle against the Russian government, which only ended with the revolution in 1917.

Key words: Grand Duchy of Finland, Russia, Fennomans, Russification

Zatímco ve Spojených státech nebo západní Evropě si téma Finského velkoknížectví v rámci Ruského impéria v letech 1809–1917 našlo mezi humanitními vědci svůj prostor a bylo zkoumáno ať už z pohledu historického, geografického nebo lingvistického,² mezi českými badateli patří k těm spíše opomíjeným. Kromě Miroslava Hrocha,³ který se ve svých komparativních studiích věnoval i finskému národnímu hnutí, se v posledních třech dekadách finským dějinám 19. století věnovala jen hrstka autorů.⁴ Paradoxně přitom právě finské dějiny 19. století a národní pro-

- 2 Mezi nejvýznamnější zahraniční autory zabývající se v posledních letech tímto tématem patří zejména historikové Steven D. Huxley, David G. Kirby, Edward C. Thaden a Robert Schweitzer, geograf William R. Mead nebo lingvista Micheal Branch, srov. Steven D. HUXLEY, *Constitutionalist insurgency in Finland, Finnish "Passive resistance" against Russification as a case of nonmilitary struggle in the European resistance tradition*, Helsinki 1990; David G. KIRBY, *Finland and Russia 1808–1920, From Autonomy to Independence, A selection of Documents*, London 1975; Edward C. THADEN, *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*, Princeton 1981; Idem, *Russia's Western Borderlands 1710–1870*, Princeton 1984; Robert SCHWEITZER, *Autonomie und Autokratie, Die Stellung des Großfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863–1899)*, Gießen 1978; Idem, *The Rise and Fall of the Russo-Finnish Consensus, The History of the "Second" Committee on Finnish Affairs in St. Petersburg (1857–1891)*, Helsinki 1996; William R. MEAD, *An Experience of Finland*, London 1993 a Michael BRANCH (ed.), *National History and Identity, Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Century*, Helsinki 1999.
- 3 Srov. Miroslav HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe, A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York 2000; Idem, *V národním zájmu, Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999.
- 4 Jedním z mála autorů, kteří se věnovali přímo Finskému velkoknížectví a jeho autonomnímu postavení byla Pavla Kmochová ve své studii *Některé aspekty života autonomního Finska*, jež vyšla v roce 1993. Dále jsou tu práce historiků Zdeňka Hojdy a Radky Lainové, které byly publikovány v odborných časopisech, srov. Zdeněk HOJDA, *Dobrovského cesta za švédskou kořistí*, Dějiny a současnost 25, 2003, č. 5, s. 10–13; Idem, *Jak byli Finové „pozvednuti mezi národy“ a vojenský puč po švédsku*, Dějiny a současnost 31, 2016, č. 12, s. 34–37; Radka LAINOVÁ, *Finské velkoknížectví v rámci carského Ruska 1809–1917*, Historický obzor 6, 1995, č. 7–8, s. 158–159; Eadem,

buzení,⁵ které v tomto období ve Finsku probíhalo, nabízí velké množství paralel a podobností k analogickému vývoji v Českých zemích a k národní emancipaci českého národa. Vzájemné shody a podobnosti mezi českým a finským prostředím nezůstaly nepovšimnuty ani předními osobnostmi obou národních hnutí, které se následně snažily takto získané inspirace přetavit ve prospěch vlastního národa a jeho kultury. Zároveň by i pro dnešní české vědce mohlo být užitečné využít poznatky a vědomosti o jiných národních hnutích při zkoumání a srovnávání vlastních národních dějin.

Cílem této studie je představit čtenářům komplexní přehled vývoje Finského velkoknížectví a jeho vztahu k Ruskému impériu v průběhu 19. století a přiblížit nejnovější trendy, jimiž se finští i zahraniční autoři při zkoumání této otázky v posledních letech zabývali, a zároveň také nastínit další možné směry, kterými by se mohlo budoucí bádání v této problematice ubírat.

Christianizace a kolonizace středověkého Finska

Prakticky již od 12. století, kdy se území dnešního Finska stalo cílem švédského kolonizačního a christianizačního úsilí,⁶ se Finové ocitli v oblasti střetu dvou vel-

Občanská válka ve Finsku 1917–1918, Historický obzor 6, 1995, č. 1, s. 7–11. Opominuto nesmí být ani nové revidované vydání Holečkova překladu finského národního eposu *Kalevaly* z roku 2014 s obsáhlou doprovodnou studií Jana Čermáka a předmluvou Markéty Hejkalové, které čtenáře uvádí do dobového kontextu, srov. Jan ČERMÁK, *Kalevala Eliase Lönnrota a Josefa Holečka v moderní kritické perspektivě*, Praha 2014. A v neposlední řadě je třeba zmínit i kapitoly o česko-finských (kulturních) vztazích z pera Lenky Fárové a již výše zmíněného Zdeňka Hojdy v českém vydání Jutikkalových a Pirinenových *Dějiny Finska* z roku 2001.

- 5 Ve finském diskurzu se na rozdíl od českého národního obrození používá termín „národní probuzení“ (finsky kansallinen herätys), který jasně dává najevo, že finská národní emancipace, na rozdíl od té české, nenavazovala na žádné historické kořeny, ale byla budována na zcela nových základech.
- 6 Švédská kolonizace finského území se dnes formálně datuje třemi křížovými výpravami, během kterých švédští panovníci obsadili většinu dnešního jižního a středního Finska. První výprava vedená králem Erikem IX. Svatým a pozdějším prvním finským biskupem Jindřichem se uskutečnila v polovině 12. století. Během ní byl obsazen jihozápad země, který se dnes nazývá Vlastní Finsko (finsky Varsinais Suomi) a jeho centrem se stalo město Åbo (finsky Turku). Druhá křižácká výprava, v jejímž čele stál jarl Birger Magnusson, dorazila přibližně o sto let později a vedla k záboru dalšího území, jehož centrem se stalo město Tavastehus (finsky Hämeenlinna). Poslední tažení do Finska se odehrálo na konci 13. století a švédským oddílům se podařilo dosáhnout až oblasti severovýchodního pobřeží Finského zálivu a založit zde pevnost Viborg (finsky Viipuri, dnes Vyborg v Rusku).

kých kulturně civilizačních okruhů, které mezi sebou bojovaly o ovládnutí tohoto území. Ze západu do země tisíce jezer pronikali švédští křižáci vedení králem Erikem IX. a biskupem Jindřichem, kteří přinášeli katolickou víru a s ní západní vzdělanost. Od jihovýchodu se naopak snažila šířit pravoslavný ritus a zároveň i vlastní mocenské ambice novgorodská knížata. Tyto střety následně s větší či menší intenzitou pokračovaly až do míru v Orechově (švédsky Nöteborg, finsky Pähkinäsaari), jenž byl uzavřen v srpnu roku 1323, a na kterém byly poprvé vymezeny hranice mezi Švédskem a Novgorodem v oblasti dnešního Finska.⁷ Nutno podotknout, že domorodí Finové se těchto bojů účastnili zřejmě na obou stranách, ačkoliv většina z nich po mírové smlouvě skončila na švédské straně hranice.

Během následujících dvou století se Finsko stalo integrální součástí švédského království.⁸ Finští zástupci pravidelně zasedali spolu se svými švédskými kolegy v říšském sněmu (švédsky Riksdag) ve Stockholmu a stejně jako jejich švédští protějšci v omezené míře mohli ovlivňovat chod celého království. S postupujícím upevňováním švédské vlády a šířením západního křesťanského ritu si pak Finové stále více přisvojovali západoevropské kulturní a náboženské tradice a vnímali sami sebe jako součást západní Evropy.⁹ Díky poměrně vágnímu vymezení hranice docházelo k jejím posunům, a to východním a severovýchodním směrem a k obsazo-

Téma švédských křížových výprav je v současné finské medievistice poměrně populární, o čemž svědčí hned několik odborných publikací a edic středověkých kronik a legend vydaných v posledních letech a týkajících se této problematiky, srov. např. Martti LINNA – Harry LÖNNROTH, *Erikinkronikka*, Helsinki 2013 nebo Tuomas HEIKKILÄ, *Pyhän Henrikin legenda*, Helsinki 2005. Legendě o biskupu Jindřichovi se věnuje i český lingvista Michal Kovář, který o ní v nedávné době vydal zajímavou studii. Srov. Michal KOVÁŘ, *Teeman etsintä – eräs näyte*, in: Mika Hallila – Lukasz Sommer (eds.), *Suomalaisen kirjallisuuden ABC*. Tutkimus, kääntäminen ja opetus ulkomaisissa yliopistoissa, Warszawa 2017. s. 255–260.

- 7 K přesnému vymezení hranice však došlo pouze na jihu v oblasti od Finského zálivu až po jezerní soustavu Saimaa. V severnějších částech byla přesná linie vymezena jen několika málo body, navíc švédští úředníci v pozdějších letech vytvořili hned několik pozměněných kopií mírové smlouvy, které hranici výrazně upravovaly ve švédský prospěch. Vzhledem k tomu, že původní listiny se nedochovaly, nelze dnes už s určitostí rozhodnout, jestli měla hranice vést na severozápad k severní části Botnického zálivu, jak předpokládá většina historiků, nebo přímo na sever k Severnímu ledovému oceánu, srov. Eino JUTIKKALA – Kauko PIRINEN, *Dějiny Finska*, Praha 2001, s. 38–39 a 72.
- 8 Za klíčové datum se v tomto ohledu považuje rok 1362, kdy se finští zástupci poprvé účastnili volby švédského krále.
- 9 Paradoxně, ačkoliv se Finsko geograficky nalézá v severní části Evropy, považují se Finové i dnes za součást západní Evropy, což bylo samozřejmě zapříčiněno jak zahraničněpolitickým diskurzem ve druhé polovině 20. století, tak po staletí zakořeněnou vědomostí náležitosti k západnímu křesťanskému civilizačnímu okruhu.

vání dalších oblastí, obydlých do té doby jen velice řídce. Posouvala se tak nejen hraniční linie, ale s ní zároveň i kulturní předěl mezi západem i východem. Především v mírových dobách samozřejmě docházelo i k čilým přeshraničním kulturním a obchodním stykům, především s jazykově spřízněnými Karely,¹⁰ kteří se od obyvatelstva v samotném Finsku mnohdy lišili jen svým ortodoxním vyznáním. To však nic nemění na faktu, že se během středověku a počátku raného novověku na východní hranici dnešního Finska vytvořila ideologická bariéra, která jasně vymezovala příslušnost k západnímu nebo východnímu civilizačnímu okruhu.

Tento akcent byl ještě umocněn s nástupem dynastie Vasa na švédský trůn. V průběhu středověku někteří švédští králové udělovali svým mladším synům titul finského vévody, který byl však víceméně jen formální a nebyl svázán s žádnou držbou konkrétního území. Situace se změnila až roku 1556, kdy Gustav I. Vasa věnoval finské vévodství svému druhorozenému synovi Janovi, jenž se následně ujal, byť jen na několik let, správy svého svěřeného území. O dvanáct let později Jan s podporou šlechty sesadil svého staršího bratra Erika XIV. a sám se nechal korunovat švédským králem, načež roku 1581 přidal do své titulatury i velkovévodu Finska a Karélie, čímž svoji původní državu povýšil na velkovévodství.¹¹

Finské vnímání Ruska v raném novověku na základě dichotomie „my“ versus „oni“

Stejně jako celá západní Evropa i Finové vnímali Rusko jako něco neznámého, nevzdělaného a barbarského. Na rozdíl od většiny ostatních Evropanů byl ale pro Finy styk s tímto barbarským nebezpečím z východu prakticky každodenní realitou, což jejich negativní vnímání Rusů ještě více umocňovalo. Východní hranice velkovévodství se pak stávala bariérou, za kterou se již podle Finů nacházel jen chaos, temnota a všechno představitelné zlo.¹² Velmi významné pro tento vývoj bylo zvláště období vlády Gustava I. Vasy a jeho synů Erika XIV., Jana III. a Karla IX., během kterého došlo hned k několika vojenským střetnutím s moskevskými cary.¹³ Tyto

10 Kimmo KATAJALA, *Cross-Border Trade in Karelia from the Middle Ages to the October Revolution 1917*, in: Maria Lähteenmäki (ed.), *The Flexible Frontier: Change and Continuity in Finnish-Russian Relations*, Helsinki 2007, s. 72.

11 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 76.

12 Sergei MEDVEDEV, *Russia as the Subconsciousness of Finland*, Helsinki 1998, s. 5.

13 Datování a pojmenování jednotlivých konfliktů se v různých národních historiografích liší. Zatímco většina švédských a ostatních evropských historiků rusko-švédská střetnutí rozděluje na

války pak vyplnily velkou část druhé poloviny 16. století a Finsko, a především jeho nejvýchodnější provincie Karélie, během nich byly prakticky na frontové linii a hned několikrát došlo k napadení a vyplenění finské území. Není tedy divu, že se i Finové, podobně jako jiné národy ve východní Evropě, záhy začali vnímat jako ochránci nejen své vlastní země, ale prakticky celé Evropy proti barbarskému ruskému východu. Na protikladu vůči heterostereotypu agresivních a barbarských Rusů pak Finové v průběhu raného novověku do značné míry zkonstruovali vlastní autostereotyp klidného a pracovitého národa, který je však v případě ohrožení lítým a nezdolným protivníkem.¹⁴

Současně s udělením titulu finského vévody princ Janovi roku 1556 získalo Finsko logicky také svůj vlastní erb.¹⁵ Podle mínění většiny heraldiků převzal finský znak svoji symboliku z erbu Karélie, na němž jsou vyobrazeny dvě paže třímající sečné zbraně na červeném pozadí.¹⁶ Levá, oděná do rytířského brnění drží v ruce meč, jenž zároveň symbolizuje i křesťanský kříž. Naopak pravá má na sobě kroužkovou zbroj a třímá zahnutou šavli, symbol půlměsíce.¹⁷ Na finském znaku pak může-

rusko-švédské války (1554–1557 a 1590–1595) a livonskou válku (1558–1583), jejich finští protější chápou livonskou a druhou rusko-švédskou válku jako jediný celek od momentu zapojení Švédska v roce 1570 až do míru v Tåyssinä v roce 1595.

- 14 Tento koncept není nepodobný konstrukci o Slovanech s holubičí povahou, ohrožovaných agresivními Germány, kterou můžeme nalézt například v dílech českého historika Františka Palackého. Finská mírumilovnost se však mísí s kulturním konceptem tzv. sisu, které je jednou z nejvýraznějších charakterových vlastností Finů. Pod tímto pojmem se skrývá jakási vytrvalost, odvaha a schopnost přestát i ty nejhorší útrapy a všechna protiventství. Je určitou směsí fyzické a mentální odolnosti jenž jim umožňuje vydržet i v situacích, které pro ostatní již vypadají beznadějně. Tato symbolika se pak přesouvá i do dnešní společensko-kulturní roviny, kdy je sisu připisováno například úspěšným finským sportovcům (vítězství vytrvalce Lasseho Viréna na OH v roce 1972 nebo finských hokejistů na MS v roce 1995) nebo je využíváno v konzumní společnosti v reklamě, kde je jméno sisu symbolem síly a vytrvalosti (nákladní auta, bombóny, vodka, atd.). Srov. Tero HALONEN – Laura ARO (eds.), *Suomalaisten symbolit*, Jyväskylä 2005, s. 24–25 nebo Lauri HAATAJA – Veikko KALLIO, *Suomalainen Sisu*, Porvoo 1994.
- 15 Nejstarší dochované vyobrazení finského znaku je z roku 1591 a nachází se na náhrobku Gustava I. v uppsalské katedrále. První dochované zmínky o erbu Karélie jsou o něco starší a pochází z roku 1560, srov. Maunu HARMO, *Coat of arms, Have you ever wondered where the lion in Finland's coat of arms comes from?* Dostupné na: <https://finland.fi/facts-stats-and-info/coat-of-arms/>, 11. 7. 2018.
- 16 Srov. Ibidem, Dostupné na: <https://finland.fi/facts-stats-and-info/coat-of-arms/>, 11. 7. 2018 a S. MEDVEDEV, *Russia as the Subconsciousness of Finland*, s. 1., případně Anssi PAASI, *Territories, Boundaries and Consciousness, The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, Chichester 1996, s. 87.
- 17 Paradoxem této symboliky je, že jak dřívější novgorodští, tak pozdější moskevští rytíři používali prakticky stejnou zbroj a meče, jako jejich západní protivníci, a byli křesťanského, ač ortodoxního vyznání, čímž symbolika zakřivené šavle, potažmo implicitně půlměsíce, ztrácí smysl. Navíc stejně

me na rudém pozadí spatřit lva, jenž má symbolizovat švédskou královskou dynastii, obklopeného devíti růžemi.¹⁸ Atributem křesťanského západu je zde opět brnění a rytířský meč v pravé tlapě lva. Východ je analogicky ke karelskému erbu zpodobněn zahnutou šavlí, na kterou lev šlape. Ani umístění obou symbolů není náhodné. Křesťanský meč je pozvednutý v horní části znaku, kdežto barbarská šavle je lvem pošlapávána, což mělo značit převahu švédských králů nad jejich východními nepřáteli.¹⁹

Z obou dvou erbů, finského i karelského, jasně vyplývá symbolika Finska, potažmo Karélie, jako území, kde se střetává západní křesťanská kultura s východním barbarstvím, přičemž ve finském znaku je navíc naznačena převaha švédských králů, jakožto zástupců západního křesťanství nad jejich východními ruskými protivníky. V nekonečných válkách mezi Švédskem a Moskvou, které velmi často končily jen nepatrnými územními zisky nebo dokonce návratem ke *status quo*, se území Finského velkovévodství hned několikrát stalo cílem ruských útoků a některé východní oblasti byly i na určitou dobu ruskými vojsky obsazeny. Právě v tomto období se tak dají datovat počátky finské nenávisti vůči ruským sousedům vyjádřené ve finském názvosloví válek s Rusy a ruských okupací.²⁰ Nelítostné boje s velkými ztrátami na obou stranách, stejně jako strádání civilního obyvatelstva pak ve Fincech hluboce zakořenily silnou animozitu vůči východním sousedům, jejichž útoky se staly synonymem strádání a smrti.²¹

jako pro Finy, i pro samotné Rusy byla tato zbraň symbolem něčeho cizího, přicházejícího z prostředí islámu, a k jejímu rozšíření v ruské armádě došlo až s příchodem kozáků v průběhu 18. století, srov. S. MEDVEDEV, *Russia as the Subconsciousness of Finland*, s. 1.

18 O významu symboliky devíti růží ve finském znaku se dnes mezi heraldiky vedou spory. Dříve zastávaný názor, že se jedná o odkaz na původních devět finských provincií, byl v nedávné době vyvrácen, přesto však jejich význam zůstává stále nevyjasněn, srov. M. HARMO, *Coat of arms. Have you ever wondered where the lion in Finland's coat of arms comes from?* Dostupné na: <https://finland.fi/facts-stats-and-info/coat-of-arms/>, 11. 7. 2018.

19 Ibidem, Dostupné na: <https://finland.fi/facts-stats-and-info/coat-of-arms/>, 11. 7. 2018.

20 Finská historiografie označuje jednotlivá období okupace ruskými vojsky termínem „viha“ (hněv, vztek, nenávisť). První z těchto „hněvů“ tak byl tzv. dlouhý hněv (pitká viha), kterým je označováno období v letech 1570–1595, tj. perioda, během níž bylo Švédsko zapojeno do aliance proti Rusku v Livonské válce (1558–1583) a Rusko-švédské válce (1590–1595). Pro „nenávisť k Rusům“ se pak vžil termín *ryssäviha*.

21 Tento pohled samozřejmě nelze vnímat pouze jednostranně. Ani švédsko-finská vojska, která útočila na ruské území, nepostupovala v rukavičkách a samotní Finové se velmi brzy naučili, že nejjistějším prostředkem, jak bránit své území je udeřit na nepřítele jako první. Ostatně právě v těchto a na ně navazujících válkách s Polskem se švédsko-finská armáda náležitě zocelila a vybudovala si pověst nesmlouvavého protivníka, který nemá slitování, o čemž se v 17. století přesvědčili nejen evropští žoldnéři, ale ke své újmě i většina obyvatel střední Evropy. Jméno finských jezd-

Vzestup a úpadek švédské velmoci

V 17. století bylo Finsko útoků z východu z velké míry ušetřeno, neboť s nástupem Gustava II. Adolfa na královský trůn roku 1611 došlo k změně orientace švédské zahraniční politiky. V prvních letech své vlády sice mladý král pokračoval v angažmá v ruských sporech o nástupnictví po posledním rurikovském carovi Fjodorovi I., ale záhy své stanovisko přehodnotil a obrátil svoji pozornost na jih a na západ.²² Následně Švédsko vstoupilo do války s Polskem (1626–1629) a roku 1630 se „Lev ze severu“, jak se švédskému králi přezdívalo, rozhodl zapojit do třicetileté války, která po následujících osmnáct let plně zaměstnávala jak švédské vojáky, tak politiky. Stejně tak ruští carové v této době obrátili svoji pozornost od chladného severu více na jih do oblasti Ukrajiny a také na východ za Ural a na Sibiř. Po většinu 17. století tak švédsko-ruská hranice byla v klidu a k větším střetům nedocházelo, obavy z ruských nájezdníků však z finského podvědomí nezmizely.

K radikální změně došlo s nástupem Petra I. na carský trůn. Jeho prozápadní orientace a snaha získat přímé spojení se západní Evropou skrze Baltské moře se logicky křížily s politikou nového švédského krále Karla XII. Došlo tak k dalšímu vojenskému střetu, ve kterém švédsko-finské království čelilo celé koalici nepřátel. A přestože se Karlovi zpočátku dařilo jednotlivé soupeře porážet, jeho země nemohla dlouhodobě čelit tlaku výrazné vojenské i materiální převahy. Po bitvě u Poltavy (1709) bylo o výsledku prakticky rozhodnuto, švédský král musel uprchnout pod ochranu tureckého sultána a do svého království se vrátil až po pěti letech. Během té doby švédská vojska utrpěla ještě několik zdrcujících porážek a roku 1713 došlo k obsazení Finska ruskými vojsky. Toto období tzv. velkého hněvu (isoviha), který trval až do uzavření míru v Nystadu roku 1721, bylo po dlouhou dobu ve finské historiografii vnímáno jako jedno z nejtemnějších období finských dějin, během kterého Finové trpěli pod okupací ruské armády. Země, zcela vyčerpaná předchozím stoletím válek ve švédských službách, teď byla ještě nucena živit nepřá-

ců, tzv. hakapelitů (finsky hakkapelitat) tak bylo pro mnoho obyvatel německých zemí velkým strašákem, srov. David KIRBY, *Northern Europe in the Early Modern Period: The Baltic World 1492–1772*, New York & London 2013, s. 168 nebo Peter ENGLUND, *Nepřemožitelný*, Praha 2004, s. 348

22 Ačkoliv se Gustavovi Adolfovi podařilo na míru ve Stolbové (1617) získat Ingrii a odříznout tak Rusko od přístupu k Baltu, mnozí současníci považovali tyto podmínky za příliš mírné. Jedním z důvodů však byla i oprávněná obava mladého krále, zdali je možné dobýt a kontrolovat rozlehlá ruská území, navíc s omezenými zdroji, kterými Švédsko v té době disponovalo, srov. E. JUTIK-KALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 93.

telské vojáky. Přestože moderní historické bádání přineslo nové poznatky, které dokazují, že období velkého hněvu zdaleka nebylo tak hrůzostrašným, jak se dříve podávalo, zůstává ještě dnes v povědomí Finů synonymem pro vše negativní a hrůzu nahánějící.²³ Výsledkem prohrané války tak byla jednak nedůvěra ve schopnost švédských panovníků bránit finské území, ale především opětovné posílení nenávisi vůči ruským sousedům.

Ačkoliv po porážce ve velké severní válce Švédsko ztratilo své velmocenské postavení, došlo během 18. století ještě ke dvěma vojenským střetům s ruskou říší, které jen dále prohlubovaly finskou skepsi a strach z východního souseda. V letech 1741–1743 se švédský král na nátlak Francie opět pustil do války s Ruskem ve snaze získat zpět ztracená území. Výsledkem však byla jen další okupace Finska v letech 1742–1743, v historiografii označovaná jako malý hněv (*pikkuviha*), a ztráta dalšího území na východě Finska. Předposlední rusko-švédskou válkou bylo střetnutí v letech 1788–1790, které však nepřineslo žádné územní změny a znamenalo pouze potvrzení stávajícího status quo.

V obou výše zmíněných konfliktech se naplno projevila neschopnost a do značné míry i neochota švédských panovníků vynakládat úsilí na obranu Finska, což vedlo u některých Finů k úvaze o možném rozvázání svazku se švédským královstvím. Tato skutečnost nezůstala nepovšimnuta ani na ruské straně, která se ji logicky pokusila využít. První náznaky bylo možné pozorovat již během války v letech 1741–1743. V březnu 1742 zaslala carevna Alžběta I. Finům manifest, ve kterém všechnu odpovědnost za rozpoutání války svaluje na Švédy a zároveň zmiňuje myšlenku možné nezávislosti Finského velkoknížectví, jemuž by samozřejmě poskytla ochranu. Je otázkou, zda byl tento manifest opravdu míněn vážně, nebo šlo jen o snahu oslabit morálku protivníka a nalákat ho sliby k ukončení odporu. Fakticky byla mnohdy finská obrana spíše symbolická, i kvůli naprosté neschopnosti a nepřipravenosti velících švédských důstojníků. Následovala tedy další okupace ruskými vojsky, která však již neměla tak fatální dopady na zemi, i díky snaze carevny zanechat ve Fínech co nejlepší dojem.²⁴

Naplno se finská nespokojenost s postupem Švédů projevila v roce 1788, poté co se král Gustav III. pokusil odvrátit pozornost od vnitřní politiky napadením Ruska. Sedm finských důstojníků²⁵ sepsalo tzv. *liikkalskou* nótu, ve které se vyslovi-

23 Ibidem, s. 126.

24 Ibidem, s. 136–137.

25 Finskými důstojníky jsou v tomto případě myšleni velitelé, kteří sloužili na finském území a ve finské části královské armády. Drtivá většina důstojníků byla samozřejmě šlechtického původu

li proti vedení války a sdělovali carevně Kateřině II., že si Finové přejí zachovat mír. Reakcí švédského krále byl požadavek na boj do posledního muže, což však vedlo mezi finskými veliteli k ještě masovějšímu odporu, když 113 z nich podepsalo tzv. anjalskou úmluvu, ve které se postavili za předchozí nótu. Finští zástupci se následně na vlastní pěst pokusili vyjednat s carevnou mír, neměli však podporu mezi širšími lidovými vrstvami, které zůstávaly loajální stávajícímu panovníkovi, a ani carevna Kateřina nejevila příliš pochopení pro jejich separatistické snahy.²⁶ Nakonec tak celá akce vyzněla naprázdno, a poté co se švédským vojskům s vypětím všech sil podařilo zastavit postup Rusů, byl uzavřen mír. Mnozí z vůdců konspirace pak z obavy před trestem za zradu raději uprchli za hranice a azyl našli právě v Rusku.

Ačkoliv se signatáři anjalské úmluvy postavili proti královým válečným snahám, které by velmi pravděpodobně vedly k další okupaci finského území, drtivá většina z nich neměla v úmyslu spolčit se s nepřítelem a odtrhnout Finsko od Švédska.²⁷ Na druhou stranu jejich nedůvěra ve vládu ve Stockholmu a nechuť vést válku proti Ruské říši byly více než zřejmé. Přesto nejen mezi obyčejnými lidmi na venkově, kteří stále ještě zůstávali neochvějně věrni švédskému králi, byly stále ještě hluboce zakořeněny obavy z Rusů a jejich rozpínavosti. Názorným příkladem je úryvek z dopisu, který napsal profesor Henrik Gabriel Porthan svému příteli básníku Fransi Mikaelu Franzénovi, ve kterém píše: „Musíme se modlit k Bohu, aby se Rusku povedlo umístit své hlavní město do Cařihradu. Pak by mohlo zapadlé Finsko v klidu nechat pod nadvládou švédské koruny. Ale když se nyní nacházíme tak blízko jeho hlavního města, obávám se, že se Finsko dříve nebo později dostane pod ruskou nadvládu. Já doufám, že toto neštěstí nebudu muset zažít, ale vy jej asi spatříte, vy jste mladý.“²⁸ Staříčkový Porthan zemřel roku 1804 a ruské nadvlády se opravdu nedožil, Franzén a jeho generace již nové pořádky zažili.

a logicky tak měla švédské nebo zahraniční kořeny, přesto si ale na základě zemského patriotismu přisvojovala finskou identitu.

26 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 151–152.

27 Dnešní historikové poukazují na fakt, že mnozí se signatářů úmluvy neměli ponětí o původním znění liikkalské nóty a jejich odpor byl vyvolán spíše přemrštěnými reakcemi Gustava III. Přední iniciátoři nóty pak navíc před ostatními zamlčovali, jak své záměry při vyjednáváních s carevnou, tak i jejich nepřiznivý konec, srov. David KIRBY, *A Concise History of Finland*, Cambridge 2006, s. 68–71.

28 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 158.

Finské velkoknížectví jako součást Ruského impéria

Klíčový význam pro další vývoj ve Finsku mělo setkání císaře Napoleona s carem Alexandrem I. na voru na řece Němen 25. června 1807. Zde se oba monarchové dohodli na rozdělení sfér moci v Evropě a spolupráci při blokadě namířené proti Anglii. Finsko se tak dostalo do ruské sféry vlivu a vzhledem k tomu, že se švédský král Gustav IV. nehodlal k Napoleonovu kontinentálnímu systému připojit, bylo jen otázkou času, kdy dojde k dalšímu rusko-švédskému střetnutí.

Poté, co všechny snahy Alexandra I. o diplomatické řešení selhaly, přistoupil ruský imperátor k použití síly. Ruské jednotky 21. února 1808 překročily hranici a poměrně záhy byla většina Finska okupována. Car původně neměl žádný plán, co s dobytým územím učinit, přesto bylo jeho záměrem postupovat pokud možno co nejmírněji, aby mezi Finy jeho vojska nezbuzovala příliš velký odpor. Mezi obyčejným lidem i prostými finskými vojáky však byla nenávist proti Rusům zakořeněna příliš hluboce, a i po mnoha porážkách finští vojáci stále kladli odpor a na venkově docházelo k častým případům partyzánské války. Naopak vyšší důstojníci a představitelé stavů neviděli v dalších bojích smysl a považovali za rozumnější se s Rusy nějak dohodnout. Také proto u nich nalézal Alexandrův umírněný postup příznivou odezvu.²⁹ Na podzim roku 1808 vyběhl car finské stavby, aby za ním do Petrohradu vyslaly delegaci. Poté co jej vybraní delegáti informovali o tom, že právo na jednání s ním má pouze celý zemský sněm, rozhodl se jej Alexandr svolat do městečka Borgå (finsky Porvoo), kde mělo dojít k jednání. Ve zdejší katedrále pak zástupci čtyř finských stavů 29. března 1809 složili Alexandrovi přísahu věrnosti, za což ten se následně zavázal ponechat Finům jejich dřívější výsady a svobody. Toto

29 Zřejmě nejznámější součástí finského narativu o vytrvalosti a nezdolnosti obyčejných vojáků a sedláků v protikladu vůči neschopnosti a zbabělosti vyšších velitelů je jedno ze stěžejních děl finské literatury 19. století *Příběhy praporečka Ståbla* od Johana Ludviga Runeberga, ve kterých autor na jedné straně oslavuje hrdinský boj řadových finských vojáků proti ruské okupaci v letech 1808–1809 a na druhé straně tvrdě kritizuje velící důstojníky, srov. E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 160–162 a 177–178.

Jako všechna ostatní Runebergova díla, i *Příběhy praporečka Ståla* vyšly roku 1848 nejprve ve švédštině pod názvem *Fänrik Ståls sägner* a do finštiny byly přeloženy až v roce 1867 skupinou fennomanů kolem profesora literatury na helsinské univerzitě Julia Krohna (*Vanrikki Stoolin tarinat*). Význam celého díla ještě umocňuje báseň *Vårt land* (finsky *Maamme*, česky *Naše země*), která se záhy stala finskou hymnou a jedním z nejvýznamnějších symbolů finského národního hnutí.

„pozvednutí mezi národy“³⁰ tak výrazně ovlivnilo postavení Finského velkoknížectví na příštích více než 100 let.

Z dřívějších úhlavních nepřátel se tak najednou stala vrchnost. Místo švédského krále se finským velkoknížetem stal ruský car a jeho dříve tak obávaná armáda se měla stát ochránkyní Finska. Alexandr si byl vědom animozity, která mezi finským lidem vůči Rusům panovala a snažil se k nově získaným poddaným postupovat co nejvládněji. Nejen že zachoval dřívější finské zákony a privilegia, ale vytvořil i nový správní orgán zvaný vládní rada, která byla roku 1816 přejmenována na Carský finský senát, který se stal nejvyšším správním orgánem v zemi.³¹ V roce 1811 byl navíc v Petrohradě založen Výbor pro finské záležitosti, v němž zasedali taktéž pouze Finové.³² Výsledkem tak bylo, že veškerá administrativa zůstávala i nadále ve finských rukou a byla alespoň formálně nezávislá na ruských imperiálních ministrech a jejich nařízeních. Jako další ukázkou svého vstřícného vztahu k Finům se pak nový panovník rozhodl připojit zpět k velkovévodství i bývalé provincie ztracené během dřívějších válek.³³ Prostý lid se pak Alexandr pokusil naklonit vyplácením doživotní renty všem vojákům z rozpuštěné finské armády. Dalším krokem, který měl oddálit Finy od dřívější mateřské země, a naopak přiblížit je vlivu z Petrohradu, byl přesun hlavního města z tradičního Turku do Helsinek v roce 1812. Po velkém požáru, který na začátku září 1827 zničil velkou část města i univerzitu v Turku byla tato instituce taktéž přemístěna do nového hlavního města.

Ačkoliv Alexandrův zájem o Finsko a jeho záležitosti po pár letech ochabl, nelze si nepovšimnout, že se jak během jeho vlády, tak během panování jeho nástupce Mikuláše I. dění ve Finském velkoknížectví vyznačovalo poměrně velkou stabilitou a do určité míry i ekonomickou prosperitou, což mělo příznivý vliv i na pomalu se rodící finskou národní emancipaci. Konzervativní car Mikuláš se pova-

30 Zdeněk HOJDA, *Jak byli Finové „pozvednutí mezi národy“ a vojenský puč po Švédsku*, in: *Dějiny a současnost* 31, 2016, č. 12, s. 37.

31 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 170.

32 Na rozdíl od senátu, jehož pravomoci časem stoupaly, Výbor pro finské záležitosti fakticky fungoval pouze do roku 1826, srov. Osmo JUSSILA, *Suomen perustuslait, Vénäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*, Helsinki 1969, s. 138. Během vlády Mikuláše I. se výbor nescházel a znovu obnoven byl až za vlády jeho syna Alexandra II. v roce 1857. Opětovně zrušení výboru v roce 1891 pak předznamenalo snahy ruských ministrů omezit finskou samosprávu. Více o fungování a zrušení druhého výboru srov. Robert SCHWEITZER, *The Rise and Fall of the Russo-Finnish Consensus, The History of the “Second” Committee on Finnish Affairs in St. Petersburg (1857–1891)*, Helsinki 1996.

33 Jednalo se o území tzv. Starého Finska (finsky Vanha Suomi), také známého jako Vyborgská provincie, které bylo 1. ledna 1812 připojeno zpět k Finskému velkoknížectví.

žoval za panovníka všech jemu bohem svěřených národů a neměl žádný důvod snažit se Finsko porušit. Právě naopak pocítoval k finské národní emancipaci, vycházející z hodnot prostého venkova do určité míry i sympatie a k snahám Finů rozvíjet svůj národní jazyk a kulturu tak byl poměrně benevolentní.³⁴

Význam švédského vlivu pro vývoj kultury a vzdělanosti ve Finsku nelze v žádném případě zpochybnit. Bez zprostředkování skrze švédský jazyk by se Finové nikdy nedostali na úroveň, na které na počátku 19. století byli, a jen díky tomu, že byli součástí Švédského království, se tak stali součástí západoevropské kultury. Ovšem od 19. století se staly švédskojazyčné elity do značné míry brzdou finského národního rozvoje. Zatímco tzv. fennomané se snažili o vybudování národní kultury postavené na finském jazyce, jejich oponenti z řad švédsky mluvících Finů, tzv. svekomanů usilovali a zachování status quo a bránili se pronikání finštiny do škol a administrativy ze všech sil.³⁵ V tomto soupeření měli svekomané zpočátku výhodu v tom, že z jejich řad pocházela většina jak ekonomických, tak kulturních i politických elit. Na druhou stranu jejich liberální postoje inspirované filozofickými myšlenkami přicházejícími ze západní Evropy byly trnem v oku velice konzervativního cara Mikuláše I. Tomu naopak bylo mnohem bližší fennomanské hnutí, odvolávající se na prostý venkovský lid a snažící se spíše o jazykovou než o politickou emancipaci. I to bylo jedním z důvodů, proč se Mikuláš I. většinou stavěl ke snahám fennomanů s určitou benevolencí. A když se Finové na rozdíl od Poláků nebouřili, a naopak v průběhu Krymské války pevně stáli za svým panovníkem,³⁶ mohl jeho syn a nástupce Alexandr II. prohlásit „Můj otec vám věřil – vy jste všichni splnili svoji povinnost,³⁷ čímž dal jasně najevo svou důvěru ve finskou loajalitu.

34 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 176–177.

35 Ačkoliv jsou za první fennomany někdy označováni již univerzitní profesori Daniel Juslenius (1676–1752) a Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) opravdový program zaměřující se na pozvednutí finského jazyka a jeho institucionalizace jak ve školství, tak v administrativě se poprvé objevil až ve 20. letech 19. století. Brzy se skupince fennomanů kolem Adolf Ivara Arwidssona (1791–1858) a především Johana Vilhelma Snellmana (1806–1881) začalo dařit postupně prosazovat tento smělý plán, který se na konci 19. století generacím jejich následovníků podařilo završit a učinit finštinu oficiálním jazykem na stejné úrovni se švédštinou. Protivníkem fennomanů v tomto jazykovém boji byli tzv. svekomané, švédsky mluvící finské elity, které se snažily uchovat dominanci švédštiny a argumentovaly, že finština není dostatečně kulturně vyspělý jazyk, srov. Aira KEMILÄINEN, *Initiation of the Finnish people into nationalist thinking*, in: Maija Väisänen, *Nationality and nationalism in Italy and Finland: from the mid-19th century to 1918*. Helsinki 1984, s. 108–109.

36 V letech 1854 a 1855 došlo k několika útokům na finské území a bombardování pevnosti Sveaborg od spojené Britsko-francouzské flotily.

37 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 190.

Po smrti Snellmana se navíc fennomané vedení Yrjö Sakari Yrjö-Koskinenem snažili, pokud možno co nejvíce, oprostit od západních vlivů, a naopak se přiblížit více Rusku a ruské kultuře, která by nahradila dřívější švédskojazyčnou.³⁸ Během vlády Alexandra II. v letech 1855–1881 tak došlo k zřejmě nejužšímu sepětí mezi Finy a jejich ruským panovníkem a není tedy divu, že se toto období ve finských dějinách považuje za vrcholnou fázi ruské nadvlády nad Finskem. Nový car totiž poskytl Finům nejen další privilegia a výhody týkající se například měny, cel, a především finského jazyka,³⁹ ale také roku 1863 opět svolal zemský sněm, který se napříště měl scházet pravidelně.⁴⁰ Na rozdíl od jiných podrobených národů v ruském impériu tak Finové k Alexandrovi II. chovali nebývale vřelé city⁴¹ a jeho smrt z rukou atentátníka je hluboce a upřímně zarmoutila.⁴²

Také Alexandr III., syn a následník předchozího cara byl ve Finsku velice populární především díky své přívětivé povaze. Přesto že za jeho vlády začali ruští ministři pozvolna bourat stavbu finských výsad a privilegií, carovi se díky jeho náklonnosti k Finům ve spojení s konzervativností a nechutí provádět jakékoliv změny dařilo tyto protifinské snahy brzdit. Naplno tak rusifikační snahy propukly až za vlády jeho nástupce Mikuláše II.

Je pozoruhodné, že ačkoliv byli Rusové po dlouhou dobu Finy považováni za barbarský a necivilizovaný východ, vůči jehož nájezdům se museli po dlouhá staletí

38 Matti KLINGE, *Let US Be Finns – Essays on History*, Helsinki 1990, s. 91.

39 Jednoznačně nejdůležitějšími byly reformy Alexandra II. týkající se zrovnoprávnění finštiny se švédštinou v administrativě a na soudech. Zároveň byla také opětovně snížena cla a zrušena některá omezení v obchodě a průmyslu. Navíc se během Alexandrovy vlády podařilo předsedovi finančního výboru senátu J. V. Snellmanovi prosadit vytvoření na rublu nezávislého měnového systému s vlastní měnou, finskou markkou, srov. Dieter K. F. ASPELMEIER, *Wie kam die Mark nach Finnland?*, in: E. Hösch (hrsg.), *Finnland-Studien*, Wiesbaden 1990, s. 112–117.

40 Nový zákon o zemském sněmu stanovoval, že se bude napříště scházet každých pět let, od roku 1882 byla tato perioda zkrácena na každé tři roky. Od nynějška také musel car při schvalování nových zákonů v klíčových oblastech, jako byly např. ústava, armáda nebo církev získat souhlas zemského sněmu. Snahy finských politiků o získání vlastní zákonodárné iniciativy a vytvoření nové ústavy pro velkoknížectví však vyšly naprázdno. I pro Finům nakloněného Alexandra II. byl toto již příliš velký krok. K vyjednávání ústavy a vytváření konsenzu mezi finským sněmem a carskou vládou srov. Robert SCHWEITZER, *Autonomie und Autokratie, Die Stellung des Großfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863–1899)*, Gießen 1978, s. 31–102.

41 O kladném vztahu, který Finové k Alexandrovi II. chovali a dodnes stále chovají, svědčí nejen mnohé pomníky a památníky v místech, která ve Finsku navštívili, ale i panovníkova socha v nadživotní velikosti na hlavním náměstí v Helsinkách (Senaatintori) a hlavní ulice vedoucí z tohoto náměstí nesoucí imperátorovo jméno (Aleksanterinkatu).

42 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 201.

bránit a zároveň tak před východním barbarstvím chránit západní kulturní hodnoty, dokázala vstřícná politika ruských carů v průběhu 19. století odsunout toto vnímání daleko do pozadí. Období ruských okupací, tzv. hněvů se alespoň navenek vytratila z finského povědomí a ruští panovníci byli naopak velebeni jako podporovatelé finských snah o národní sebeuvědomění. Schopnost skloubit dřívější heroizaci finského odporu proti Rusům s vděčností a loajalitou k novým ruským panovníkům se tak stala jaksi symptomatickou pro ambivalentní postoj Finů vůči carské říši. Na jednu stranu věrni své klidné povaze nevyhledávali příležitosti k povstáním proti ruským carům, a i v těžkých obdobích jim zůstávali věrni, na druhou stranu však v jejich podvědomí stále přetrvávala jistá ostrážitost a snaha uchovat si alespoň formální autonomii.

Kulturní a hospodářský rozkvět Finska v druhé polovině 19. století

Nezvykle dlouhé období míru, kterému se Finské velkoknížectví těšilo, přispělo do značné míry i k ekonomickému a hospodářskému rozvoji. Ačkoliv ještě v letech 1866–1868 zasáhly finský venkov velká neúroda a hladomor, hospodářský rozkvět v průběhu 19. století je neoddiskutovatelný.⁴³ Zároveň také došlo k mnohem většímu provázání s ruským trhem. Především provincie na východě země silně profitovaly z blízkosti Petrohradu, kde nacházelo odbyt velké množství produktů zde vyrobených nebo vypěstovaných. Tento proces byl ještě umocněn výstavbou kanálu, který propojil jezerní soustavu Saimaa s Finským zálivem (1856), a železniční sítě, která umožňovala dostat finské zboží přes Petrohrad do celého Ruska (1862).⁴⁴ Souběžně s tím také nemalé množství Finů odcházelo do hlavního města říše za prací, z čehož těžila opět převážně východní část velkoknížectví, ze které pocházelo velké množství sezónních pracovníků v Petrohradě a okolí.⁴⁵ Z ekonomického hlediska přinášelo Finům soužití s Ruskem bezesporu užitek. Namísto dřívějších omezení a nutnosti obchodovat pouze prostřednictvím švédských přístavů mohli nyní

43 Počet pozemkových vlastníků na finském venkově v průběhu 19. století sice procentuálně poklesl, to ale bylo zapříčiněno rostoucím počtem obyvatelstva, z něhož jen omezená část odešla za prací do rozvíjejících se finských měst nebo případně emigrovala za prací do zahraničí. V absolutních číslech stoupl výrazně jak počet obyvatel, tak jejich hospodářská produkce, rozloha obdělávané půdy, nebo objem investic a zisku na finském venkově, srov. Risto ALAPURO, *State and Revolution in Finland*, Berkeley & Los Angeles 1988, s. 43–47.

44 Risto ALAPURO, *Finland: an interface periphery*, Helsinki 1980, s. 27–30.

45 Srov. Max ENGMAN, *Migration from Finland to Russia during the Nineteenth Century*, *Scandinavian Journal of History*, 3, 1978, č. 1–4, s. 155–177; též Max ENGMAN, *St. Petersburg und Finland*, in: E. Hösch (hrsg.) *Finnland-Studien*, Wiesbaden 1990, s. 74–83.

vyvážet své produkty bez zprostředkovávání, navíc se jim otevíral obrovský ruský trh. Celní hranice mezi Ruskem a Finskem pak chránila finský trh před zaplavením ruským zbožím, ale neomezovala je v jejich přístupu na ruská odbytiště.⁴⁶ Výhodné finanční podmínky a takřka všudypřítomná jezera a dravé vodní toky, které sloužily jako levná zásobárna vodní energie, také přilákaly některé obchodníky a podnikatele ze západní Evropy.⁴⁷

Společně s rozvojem finské kultury a jazyka, ať už za přímé podpory jednotlivých carů, nebo alespoň za jejich benevolentního dohledu, tak hospodářský rozkvět příznivě působil na to, jakým způsobem Finové vnímali své ruské vládcy. I když mezi obyčejným lidem stále ještě kdesi v podvědomí zůstávala obava z ruských agresorů, negativní vnímání Rusů jako celku se prakticky vytratilo.⁴⁸ Především ruské vyšší vrstvy, které často navštěvovaly Helsinky a jiné oblíbené letní destinace, pak byly naopak považovány za nositele nových kulturních trendů, ačkoliv v tomto případě je samozřejmě nutné brát v potaz inklinaci ruské šlechty k západoevropské kultuře a módě, díky čemuž ani zdaleka neodpovídala dřívějším stereotypům o barbarech z východu.

První období rusifikace Finska (1899–1905)

Finská důvěra v ruské cary však dostala na konci 19. století velkou ránu. Poddajný a nerozhodný car Mikuláš II. podlehl tlaku svých ministrů, kteří považovali autonomii, které se Finsko těšilo za nepřijatelnou. Mezi mnoha jinými argumenty upozorňovali především na znevýhodnění ruských obchodníků a investorů skrze cla, kterým na finském trhu podléhaly.⁴⁹ Další výtky se týkaly finské armády. Jedním

46 V 80. a 90. letech 19. století byl bezcelní vývoz finského zboží do Ruska významně omezen, a naopak některé ruské výrobky jako cukr byly na finském trhu cla zbaveny, což ale paradoxně poškodilo i ruský průmysl, který byl částečně na dovozu některých finských surovin závislý, srov. Seppo RYTKÖNEN, *Die Wirtschaftsinteressen des kaiserlichen Deutschland in Finnland vor dem ersten Weltkrieg*, in: Olli Kaikkonen – Manfred Menger (Hrsg.), *Deutschland und Finland 1871–1914, Politik – Wirtschaft – Öffentliche Meinung*, Joensuu 1992, s. 6

47 Jedním z příkladů může být textilní továrna skotského průmyslníka Johna Finlaysona založená roku 1820 ve městě Tammerfors (finsky Tampere).

48 Heikki LUOSTARINEN, *Finnish Russophobia: The Story of an Enemy Image*, *Journal of Peace Research*, vol. 26, no. 2, 1989, s. 128.

49 O celní politice Finského velkoknížectví a snahách ruských kruhů zrušit tato cla a umožnit tak ruským obchodníkům působit ve Finsku bez omezení, srov. S. RYTKÖNEN, *Die Wirtschaftsinteressen des kaiserlichen Deutschland in Finnland vor dem ersten Weltkrieg*, s. 63–66.

z důvodů, proč car Aleksandr I. roku 1809 Finsko obsadil, bylo vytvoření nárazníkového pásma na obranu hlavní města.⁵⁰ Na konci 19. století však ruští generálové pochybovali, že je malá finská armáda schopna zabránit útoku na Petrohrad a požadovali její začlenění do ruské armády a podřízení ruským velitelům. V neposlední řadě však také šlo o otázku prestiže a posilování ruského nacionalismu. Mnozí vysokí carští úředníci jen s velikou nelibostí nesli, že si Finové dokázali uchovat svoje vlastní zákony, které navíc mnohdy omezovaly práva ruských občanů ve Finsku. A proto z jejich pohledu nazrála doba, kdy měla být finská samostatnost odkázána do patřičných mezí.

Osobou, která se měla zhostit vykonání tohoto úkolu, se stal generál Nikolaj Bobrikov, poměrně nepopulární důstojník, jehož přemrštěné ambice, měly být naplněny provedením rusifikace ve Finsku. Nedlouho po svém nástupu do funkce nastínil Bobrikov deset stěžejních bodů své politiky ve Finsku, které mimo jiné zahrnovaly začlenění finské armády do ruské, zavedení ruštiny do finské administrativy a školství, stejně jako povolení ruským občanům v těchto sférách působit. V neposlední řadě bylo součástí jeho plánu výrazné posílení pravomocí generálního guvernéra. Vcelku logicky vyvolaly tyto návrhy mezi finskými představiteli velký odpor, na což car zareagoval vydáním tzv. únorového manifestu (1899), který nadřazoval celoruské zákony těm finským a měl tak zajistit prosazení Bobrikovových požadavků. Tento nový zákon, který ignoroval dřívější zvyklosti, podle kterých musel takto významné záležitosti schválit i finský zemský sněm, byl finskými stavy okamžitě odmítnut, čímž se rozpoutal dlouhý spor mezi Finskem a Ruskem, který se ve finské historiografii označuje jako první (1899–1905) a druhá (1908–1917) doba útlaku (finsky sortokausi). Zahraniční autoři pak pro tyto periody nejčastěji používají termíny první a druhé období rusifikace.⁵¹

Na konci 19. století panovalo ve Finsku přesvědčení o kulturní a hospodářské převaze nad ruskými sousedy, na něž se obyvatelé velkoknížectví často dívali s pocitem nadřazenosti a despektem. Snahu ruských úředníků omezit jejich auto-

50 K významu Finska pro obranu Petrohradu a severozápadní části impéria, srov Pertti LUNTINEN, *Suomi Pietarin suojana ja uhkana venäläisten sotasuunnitelmässä 1854–1914*, Historiallinen Arkisto 79, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1983, s. 7–130.

51 Téma rusifikačního útlaku patří ve finských dějinách k jednomu z nejfrekventovanějších, tudíž byla tato problematika zkoumána již z mnoha různých úhlů pohledu. K důkladnějšímu proniknutí do problematiky srov. např. Steven D. HUXLEY, *Constitutionalist insurgency in Finland, Finnish "Passive resistance" against Russification as a case of nonmilitary struggle in the European resistance tradition*, Helsinki 1990; Osmo JUSSILA, *Nationalismi ja vallankumous, venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*, Helsinki 1979 nebo Edward C. THADEN, *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*, Princeton 1981.

nomii pak vnímali jako neoprávněné příkoří, pramenící ze snahy omezit nejen finská ústavní práva, ale i kulturní a hospodářské výdobytky, a tomu se Finové nehodlali podrobit. Jejich prvním krokem bylo sepsání petice, která byla následně vybranou delegací odvezena carovi do Petrohradu.⁵² Tam je však čekalo nemilé překvapení, car je odmítl přijmout. Podobně se vedlo také mezinárodní delegaci,⁵³ a tak Finové přešli k pasivní rezistenci. Branci odmítali předstoupit před odvodní komise a úředníci nevyhlašovali podle nich protizákonná ruská nařízení, čímž se snažili zabránit jejich vykonávání.

Neochota cara přijmout obě delegace vyvolala ve Fincech pocit velkého rozhořčení. Navíc měli mnozí pocit, že panovník porušil své slovo⁵⁴ a začínali v Rusku opět vidět nepřátele, kteří jsou nedůvěryhodní, věrolomní a potlačují finská práva a výsady. Zajímavé je, že finský protiruský antagonismus nebyl tentokrát zaměřen proti Rusům jako celku, ale jen vůči ruským politikům a úředníkům, kteří se snažili prosazovat rusifikační zákony omezující finskou autonomii. Naopak obyčejní Rusové, kteří žili ve velkoknížectví, nebyli vystaveni prakticky žádnému nepřátelství ze strany Finů. Stejně tak se ve Finsku i nadále bez problémů prodávalo ruské zboží, četla ruská literatura nebo poslouchala ruská hudba.⁵⁵

Na přelomu století nebyla ještě finská opozice vůči ruskému byrokratickému útlaku jednotná. V 80. letech 19. století došlo k rozštěpení fennoamnské strany na staré konzervativní a mladé liberální křídlo. A právě starofennomané vedení Yrjö-Koskinenem neviděli v boji s ruskou vládou východisko a snažili se najít alespoň

52 V průběhu dvou týdnů bylo na přelomu února a března 1899 sebráno přes 520 000 podpisů pod tzv. velkou adresu carovi. Vezmeme-li v potaz, že ve Finsku žilo v té době zhruba 2,5 milionu obyvatel, jednalo se o podpisy celé pětiny obyvatelstva sebrané během velice krátkého časového úseku (11 dní), a ještě v průběhu nejtuzší zimy. Dnešní historici však tato čísla do určité míry relativizují s poukazem na to, že v některých oblastech prostí venkované neuměli psát a na podpisové archy tak dělali pouze tři křížky, srov. E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 207. Podrobněji k celé problematice adresy carovi srov. Päiviö TOMMILA, *Suuri adressi*, Helsinki 1999.

53 Nedlouho po vlastní finské petici byla na popud Finů zorganizována i mezinárodní petice, kterou podepsalo přes 1000 významných osobností ze západoevropských zemí. Většinou se jednalo o univerzitní profesory, ale našli se mezi nimi i slavní spisovatelé jako Henrik Ibsen, Émile Zola nebo Anatole France. Seznam všech signatářů spolu se zněním jednotlivých jazykových verzí petice je k nahlédnutí zde <http://www.histdoc.net/pro/valinta.html>, 14. 7. 2018.

54 Stejně jako všichni jeho předchůdci i car Mikuláš II. při své nástupu na trůn přísahal, že bude dodržovat a chránit finská práva a privilegia.

55 Srov. Matti KLINGE, *The Finnish Tradition, Essays on structures and identities in the North Europe*, Helsinki 1993, s. 256–257 nebo H. LUOSTARINEN, *Finnish Russophobia: The Story of an Enemy Image*, s. 128.

určitý kompromis.⁵⁶ Všechny ostatní politické směry, svekomany počínaje a mlado-fennomany konče, se shromáždily do protiruského křídla. K nim se následně připojili i nově vzniknuvší sociální demokraté a došlo tak k paradoxnímu spojení proletariátu a buržoazie.⁵⁷ Výsledkem pak bylo rozdělení finské společnosti na dva nesmiřitelné tábory, kdy si obě skupiny zřizovaly vlastní školy nebo obchody, jen aby je nemusely sdílet se svými oponenty.⁵⁸

Během následujících let Bobrikov upevňoval svoje postavení a uzurpoval si stále více moci, což přivedlo některé radikálnější Finy k myšlence, jestli by nebyla účinnější namísto pasivní rezistence spíše rázná akce.⁵⁹ Vše nakonec vyústilo v atentát na nenáviděného Bobrikova, který 16. června 1904 spáchal senátní úředník Eugen Schauman a vzápětí spáchal sebevraždu.⁶⁰ Pro většinu Finů se Schauman stal národním hrdinou a jeho pohřeb byl manifestací odporu proti Rusům. Car se proto rozhodl jmenovat raději novým generálním guvernérem mnohem zdrženlivějšího knížete Ivana Obolenského, který měl rozjitřenou situaci ve Finsku uklidnit. Skutečnou ránu prvnímu období rusifikace však zasadily až vnější události. Porážka ve válce s Japonskem a vlna revolucí, která se z vlastního Ruska přenesla i do Finské-

56 Vzhledem k jejich ochotě ustoupit ruskému nátlaku a přistoupit na nové zákony se této skupině začalo hanlivě přezdívat „povolní“ (finsky myöntyväsissymiehet). Jejich odpůrci, kteří trvali na tom, aby byly dodržovány finské ústavní zvyklosti, byli naopak nazýváni „konstitucionalisté“ (finsky perustuslaillisten).

57 Motivace sociálních demokratů však nebyla zaměřena nacionálně ale třídně, nepřítelem jim nebyli Rusové jako takoví, ale buržoazie a despotická carská vláda. Do protiruského tábora se přidali spíše ze solidarnosti se svými ruskými soudruhy a bojovali proti carství jako takovému, a ne proti nacionálním ideám, srov. M. KLINGE, *The Finnish Tradition*, s. 256.

58 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 201.

59 Hned po zveřejnění únorového manifestu se několik předních finských politiků rozhodlo vytvořit tajnou organizaci zvanou Kagal (finsky Kagaali). Mezi zakládající členy patřili např. senátor Leo Mechelin, pozdější prezident Pehr Evind Svinhufvud nebo Carl Erik Johan Mannerheim, starší bratr budoucího finského národního hrdiny, maršála Carla Gustava Emila Mannerheima. Většina členů chtěla činnost organizace postavit na nenásilném odporu, jako bylo například sepsání velké adresy carovi, jejímž autorem byl právě Leo Mechelin. Existovalo však i radikálnější křídlo, v jehož čele stál Konni Zilliacus, které tajně pašovalo zbraně, organizovalo atentáty a spolupracovalo s ruskými radikálními revolucionáři, srov. Pirkko LEINO-KAUKIAINEN, *Rajamaa 1890–1917*, in: Seppo Zetterberg – Allan Tiitta (eds.), *Suomi kautta aikojen*, Helsinki 1992, s. 338–339.

60 V dopise, který Eugen Schauman adresoval carovi, zdůrazňoval, že jej k činu, který hodlal spáchat, nikdo nepodněcoval a že v něm nemá žádné další společníky. Přesto byl jeho otec, bývalý carský generál a finský senátor, a mnozí z jeho přátel zatčeni a vyslýcháni, srov. E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 214, případně David KIRBY, *A Concise History of Finland*, Cambridge 2006, s. 140–142.

ho velkoknížectví, donutila cara ustoupit a v listopadu 1905 únorový manifest odvolat.

Zavedení všeobecného volebního práva ve Finsku a druhé období rusifikace (1908–1917)

Dočasné oslabení ruské moci pak vedlo ve Finsku k dalekosáhlým důsledkům. Vědomi si potřeby reformovat starý zemský sněm, který fungoval ještě dle zákonů z roku 1772, navrhli finští zástupci carovi vytvoření nového parlamentu. K překvapení mnoha finských politiků se podařilo liberálnímu místopředsedovi senátu Leo Mechelinovi prosadit u cara všeobecné volební právo, vztahující se i na ženy.⁶¹ Ačkoliv se konstitucionalisté považovali za vítěze celého sporu, pravdou je, že zásadní vliv na vývoj situace měly především události v samotném Rusku a bez vypuknutí revoluce by k odvolání únorového manifestu s největší pravděpodobností nedošlo. O tom, jaká je skutečná podpora jejich programu se liberální strany, které byly sdružené v konstitucionalistickém křídle, přesvědčily v prvních volbách volebných na základě nového všeobecného hlasovacího práva v březnu 1907. K překvapení všech zvítězili sociální demokraté, kteří z 200 mandátů získali celých 80. Hned za nimi pak následovali původní poražení z rusifikačního sporu starofenno-mané s 59 poslanci a až daleko za nimi liberální mladofennoamané s 26 a svekomané s 24 zástupci.⁶²

Pocit triumfu nad rusifikačními snahami však Finům nevydržel dlouho. Nová ruská дума se ukázala být ještě více nacionalistická než dřívější carští ministři. Již v létě 1908 začaly být znovu prosazovány zákony o nadřazenosti celoruské administrativy a zákonodárství nad finskými. A když v listopadu 1909 jmenoval ruský ministerský předseda Pjotr Stolypin novým generálním guvernérem Franze Alberta Seyna, bývalého vedoucího Bobrikovy kanceláře, uvědomili si Finové, že jejich vítězství bylo jen dočasné. Nový generální guvernér si ve své snaze porušit Finsko

61 Především konzervativní politici uvažovali jen o omezené reformě, která by rozhodující pravomocí udržela v rukou privilegovaných vrstev, neodvažovali se však postavit proti novému systému z obavy, že by si car celou věc mohl rozmyslet a reforma by tím pádem byla úplně zmařena. Mnozí z nich tak nakonec hlasovali pro něco, co ani původně nechtěli, srov. Aura KORPPI-TOMMOLA, *Fighting together for freedom, Nationalism, Socialism, Feminism, and Women's Suffrage in Finland 1906*, *Scandinavian Journal of History* 15, 1990, č. 1–2, s. 188–189.

62 Srov. R. ALAPURO, *State and Revolution in Finland*, s. 116–117, nebo E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 217.

počínal ještě rafinovaněji než jeho předchůdce a brzy se stal nejnenáviděnější osobou v celé zemi. Pokud se během prvního období rusifikace našli mezi Finy ještě tací, kteří doufali v možnost kompromisu s ruskou vládou, tentokrát už v jakoukoliv dohodu s Rusy nevěřil nikdo. Ani dřívější povolní již nebyli ochotni jakkoliv se kompromitovat spoluprací s nenáviděnými utlačovateli.⁶³ A tak se z Finského velkoknížectví, které bylo po celé 19. století neochvějně loajální ruským panovníkům, stala odbojná a nespolehlivá gubernie, která musela být pod neustálým dohledem ruských posádek. Opět začaly na povrch vyplouvat staré antipatie vůči Rusům živěné novými příkořimi ze strany ruských nacionalistů. Pro Finy se tak carská vláda stala nenáviděným nepřítelem, kterému jsou jakékoliv civilizované a ústavní zvyklosti cizí. Finský antagonismus vůči ruské byrokracii se stal všudypřítomným a rozřešení této nešťastné situace nakonec přinesly až revoluce v Rusku. Po únorové revoluci prozatímní vláda zrušila všechna dřívější nařízení omezující finskou autonomii a říjnová revoluce a bolševický převrat nakonec přinesly Finům nezávislost, která byla oficiálně vyhlášena 6. prosince 1917. Ani tehdy však strach z Rusů nezmizel, naopak s dalším vývojem v Rusku se ještě zvětšil a došlo k jeho další transformaci. To je však již téma na jinou studii.

63 E. JUTIKKALA – K. PIRINEN, *Dějiny Finska*, s. 221.

SUMMARY

In the course of the 12th century, the territory of today's Finland became a place of conflict between the Swedish kings and the princes of Novgorod. Both hegemony sought to expand their influence in this area and gain additional territory. Against the backdrop of this power struggle, it was also decided whether the land of thousands of lakes would be part of a Western Catholic or Eastern Orthodox cultural circle. In the end, the Swedish rulers managed to assert their dominance, thanks to which the Finns became part of the Western Christian world, and the eastern border in their minds gradually began to represent a barrier to barbarism and to all foreign and hostile. The inhabitants of these lands became an archetype of everything they feared and what they defined themselves against. The idea of the ancient enemy, Russia, helped to a great extent to create a Finnish identity in the early modern period.

The change took place only after 1809, when the Grand Duchy of Finland became a component of the Russian Empire and its inhabitants had to learn to live and get along with the new rulers. Thanks to the lenient and benevolent attitude of the Russian Czars towards the nascent Finnish national movement, antipathies to the Russians diminished sharply and were pushed into the background, but despite that the feeling of cultural superiority towards their eastern neighbours persisted in the Finns. The centuries-long cultural and economic orientation to the West was, nevertheless, partially re-evaluated and the access to the Russian market and proximity of the capital city of St. Petersburg attracted the attention of many Finns. At the turn of the 20th century, however, the Russian government decided to begin promoting a russification policy in Finland that led to the renewed alienation of the Finnish population. Hate this time was not directed against the Russian nation as a whole, but only against the representatives of the government and bureaucracy of the Czarist Empire, who once again became synonyms for all that was hostile and hated.